

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΤΩΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ *

Πρό τινων ἐτῶν ὑπεδείκνυον τὴν ἀνάγκην τῆς μελέτης τῶν πολυπληθεστάτων ἀντιγράφων τῶν λειτουργικῶν βιβλίων, ἅτινα ἀπόκεινται ἐν δημοσίοις βιβλιοθήκαις καὶ ἐν μοναῖς καὶ ἐκκλησίαις, πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου καὶ ἐπίσημον ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἐκδοσιν αὐτῶν· παρετήρουν δ' ὅτι δυστυχῶς ἡ ἡμετέρα ἐκκλησία δὲν ἐμερίμνησε περὶ κριτικῆς ἐκδόσεως τῶν βιβλίων τούτων ἐπιτρέψασα νὰ γίνωνται αἱ ἱεροτελεστία κατὰ τὰς ἀνεξιλέγκτους ἐκδόσεις ἐν παλαιότεροις μὲν χρόνοις τῶν ἐν Βενετίᾳ τυπογράφων, ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς δὲ τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ Κωνσταντινουπόλει¹⁾.

Φαίνεται δ' ὅμως ὅτι εἶναι πολὺ πρόωρος ἡ ἀξίωσις κριτικῆς ἐκδόσεως ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῶν γνώμων περὶ διορθώσεως τῶν λειτουργικῶν κειμένων, τὰς ἐποίας ἐπ' ἐσχάτων ἐξήνεγκεν ὁ σεβασμιώτατος πρῶην ἀρχιεπίσκοπος Κεφαλληνίας κ. Σπυρίδων Κομποθέκρας²⁾. Ὁ ἱεράρχης οὗτος δὲν ἀποκρύπτει τὸ κατέχον αὐτὸν συναίσθημα βαθυτάτης περιφρονήσεως πρὸς τοὺς βιβλιογράφους, οὓς καλεῖ «φορεῖς καὶ μεταδότας 515 σολοικισμῶν καὶ γραμματικῶν λαθῶν.» Φρονεῖ δ' ὅτι εἶναι ματαιοσχολία ἡ ἀναζήτησις τῶν ἀντιγράφων, ἐφ' ἃ «οὐδεμίαν ἀνάγκην ἔχομεν νὰ καταφύγωμεν· διότι δὲν πρόκειται ν' ἀφαιρέσωμεν ἢ νὰ προσθέσωμεν λέξιν ἢ φράσιν τινὰ προσβάλλουσαν δόγματι τῆς ἀρχαιοτάτης ἡμῶν πίστεως—ἀλλὰ νὰ διορθώσωμεν σολοικισμοὺς τινάς, πρὸς τὴν διόρθωσιν τῶν ὁποίων ἀρκεῖ καὶ ὑπεραρκεῖ ἡμῖν τὸ συντακτικὸν μέρος τῆς γραμματικῆς».

Δὲν ἐννοοῦμεν βεβαίως ὅτι ὁ σεβασμιώτατος πρῶην Κεφαλληνίας ἐκπροσωπεῖ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος, τοὐναντίον οὐδεμίαν ἔχομεν ἀμφιβολίαν ὅτι θὰ ὑπάρχωσι πολλοὶ μὴ συμμεριζόμενοι τὰς γνώμας αὐτοῦ, ὡς ἀποδεικνύουσιν ἄλλως ἐκδόσεις ἐκκλησιαστικῶν κειμένων, γινόμεναι ὑπὸ Ἑλλήνων θεολόγων συμφώνως πρὸς τὰς ἀξιώσεις τῆς υἱοῦς κριτικῆς³⁾.

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ 1912 τ. Γ' σ. 514—7.

1) Ἐν Ἐπιστημον. ἐπετηρ. τοῦ Πανεπιστημίου 1905—1906 σ. 113.

2) Λειτουργικά. Ἐν Ἀθ. 1911. Βλ. καὶ Ἱερὸν Σύνδεσμον Γ' Ὀκτωβ. 1911 ἀρ. 151 σ. 4 κ. ε. (Διατριδὴ μὴ ἀνατυπωθεῖσα ἐν τοῖς Λειτουργικοῖς).

3) Εὐχαρίστως παρετηρήσαμεν, ὅτι ὁ πρῶην ὑφηγητὴς τῆς δογματικῆς ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ κ. Κ.Τ. Δουδουνιώτης ἐσπούδαεν ἐν τῷ Ἱερῷ Σύνδεσμῳ (ἀριθ. 156

Ἄλλ' ὅταν βλέπωμεν ὅτι ἡ πρώτη ὑπὸ Ἑλληνοσ κληρικοῦ, καὶ δὴ κληρικοῦ εὐπαιδευτοῦ, ἐκφερομένη γνώμη περὶ διορθώσεως ἐκκλησιαστικῶν κειμένων εἶναι αὐτὸ τοῦτο ἄρνησις τῶν θεμελιωδῶν ὄρων πάσης κριτικῆς, ὅταν βλέπωμεν σεβασμιώτατον ἱεράρχην τοιαύτην ἀφελῆ πεποίθησιν ἔχοντα περὶ τοῦ ὀρθοῦ τῆς γνώμης αὐτοῦ καὶ στερρῶς ἐχόμενον ταύτης, δὲν πρέπει νὰ προσδοκῶμεν πολὺ προσεχῆ τὴν ἐπίσημον ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας κριτικὴν ἐκδοσιν τῶν λειτουργικῶν κειμένων καὶ τὴν ἀποκάθαρσιν αὐτῶν ἀπὸ τῶν τυχόν διαστροφῶν ἢ τῶν ἀθαιρέτων μεταβολῶν, τὰς ὁποίας μετήνεγκον ἀνεπιστήμονες ἐκδόται καὶ ἀμαθεῖς τυπογράφοι. Ὅπως ἐπιτευχθῆ τοιαύτη ἐκδοσις παρ' ἡμῖν, προσαπαιτεῖται πρῶτον μὲν νὰ ἐξαλειφθῶσι προλήψεις, αἵτινες ἐνδέχεται νὰ προκαλέσωσιν ἀντιδράσεις παρεμποδιζούσας τὸ ἔργον, δεύτερον δὲ νὰ διαδοθῶσιν εὐρύτερον στοιχειωδέσταται τινες γνώσεις, τὰς ὁποίας, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν «Λειτουργικῶν» τοῦ σεβασμιωτάτου πρῶην Κεφαλληνίας, ὑπάρχουσιν οἱ ὑπολαμβάνοντες περιττὰς ὅλως, ὡς λ. γ. ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀποτολμᾶται διόρθωσις κειμένου (emendatio) πρὸ τῆς ἀποκαταστάσεως αὐτοῦ (recensio), ὅτι ἡ ἀποκατάστασις συντελεῖται μετ' ἀντιβολῆν καὶ ταξινόμησιν τῶν ἀντιγράφων, ὅτι ἡ ἐκδοσις δὲν ἐπιφέρει τὴν ἀποκάθαρσιν τοῦ κειμένου ἀπὸ γραμματικῶν ἢ ἄλλων σφαλμάτων, ἀλλὰ τὴν ἀπόδοσιν αὐτοῦ, ὡς ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐπιθυμητῶν διατηρουμένων καὶ τῶν σφαλμάτων, ἂν βεβαιωθῆ ὅτι ὑπέπεσαν εἰς ταῦτα οἱ τυπογράφοι καὶ δὲν προέρχονται ἐκ τῶν βιβλιογράφων.

Ὁ ὑπολαμβάνων ὅτι ἡ κριτικὴ τῶν κειμένων συνίσταται εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν κανόνων τῆς γραμματικῆς, ὅτι ἡ μόνον ἀναγκαῖα ἐφόδια τοῦ κριτικοῦ εἶναι μία γραμματικὴ καὶ ἓν συντακτικόν (καὶ δὴ τὸ συντακτικόν τοῦ Ἀσωπίου, εἰς ὃ συχνάκις ὁ σεβασμιώτατος πρῶην Κεφαλληνίας παραπέμπει) ἀποφαίνει μὲν ὡς ἔνεστιν ἀπλουσιτάτην τὴν τέχνην ταύτην, ἀλλ' ἐλέγχεται μὴ ἐπιστάμενος τί ἀγνοεῖ (ἡ δὲ ars nesciendi εἶναι τὸ θεμέλιον πάσης κριτικῆς) καὶ πρὸ παντός, προκειμένου περὶ θρησκευτικῶν κειμένων, κινδυνεύει νὰ ἐξολισθησῆ εἰς κακοδοξίας. Τοιοῦτο πάθημα ἔπαθε καὶ ὁ συγ- 516 γραφεὺς τῶν «Λειτουργικῶν», εἰς ἀπόδειξιν δὲ τούτου φέρομεν τὸ παράδειγμα τῆς πρώτης διορθώσεως αὐτοῦ, ἣν ὑπολαμβάνει αὐτόδηλον καὶ ἀνεπίδεκτον ἀντιρρήσεως.

Ὡς διηγείται, ἀπὸ πολλοῦ ἀκούων ψαλλομένην ἐν τῇ νεκρωσίμῃ ἀκολουθίᾳ τὴν περικοπὴν τοῦ ἰδιομέλου τροπαρίου Ἰωάννου τοῦ Λαμασκηνοῦ «ἐπελθὼν γὰρ ὁ θάνατος, ταῦτα πάντα ἐξηφάνισται» ἀντελαμβάνετο καὶ διεγίνωσκε τὸν σολοικισμόν, ἀλλὰ παρασυρόμενος ἀπὸ τὸν κοινὸν ροὺν τῆς

τῆς 1 Νοεμβρίου 1911 σ. 12) νὰ διαμαρτυρηθῆ κατὰ τῆς μεθόδου τοῦ Σεβασμιωτάτου, ἣν χαρακτηρίζει ὡς «καινοφανῆ καὶ ἀντικειμένην ἀντικρως πρὸς τὰς ἰδέας πάντων τῶν ἄχρι τοῦδε περὶ τὴν κριτικὴν ἀσχοληθέντων, τελείως δὲ σφαλερὰν».

ἔξωθεν ἔμενον ἀδιάφορος. Ὅτε δ' ὅμως πρό εἰκοσιπενταετίας περίπου ἐν τινὶ ἐκκλησίᾳ κηδευομένου τινὸς τῶν τὰ πρῶτα φερόντων, εἰς τῶν παρισταμένων λογίων καὶ ἀνεπτυγμένων ἀνδρῶν ἐξεδήλωσε μεγαλοφώνως καὶ εἰς ἐπήκοον αὐτοῦ ἱερουργοῦντος (καὶ κατὰ τρόπον ἀπρεπέστατον προσθέτομεν) τὴν ἀγανάκτησίν του διὰ τὴν ἀπόλυτον ὀνομαστικὴν τοῦ τροπαρίου, «διεγερθείσης τῆς φιλοτιμίας μου, λέγει, ἐνεθυμήθην τὸ συντακτικὸν τοῦ »ἀοιδίμου διδασκάλου τοῦ γένους Ἰσραὴλ« καὶ ἐπεχείρησε τὴν διόρθωσιν αὐτοῦ τοῦ σολοικισμοῦ. Τὴν διόρθωσιν ἐδημοσίευσεν τὸ 1887 ἐν ἰδίῳ φυλλαδίῳ ἐκ 16 σελίδων, εἰς ὀλίγα μόνον ἀντίτυπα ἐκτυπωθέντι, ἐπανελάβε δὲ πέρυσιν ἐν τῇ Ἱερῷ συνδέσμῳ», ὁπόθεν ἀνετυπώθη ἐν ταῖς Λειτουργικαῖς.

Ἡ διόρθωσις ἦτο εὐχερεστάτη καὶ ἡ σύνταξις θὰ ἀποκαθίστατο κανονικὴ μὲ μόνην τὴν μεταβολὴν τῆς ἀπολύτου ὀνομαστικῆς εἰς γενικὴν ἀπόλυτον: «ἐπελθόντος τοῦ θανάτου κλπ.». Ἄλλ' εἰς τοῦτο ὑπῆρχεν, ὡς εὐλόγως καὶ ὀρθότατα παρετήρησε, σπουδαῖον ἐμπόδιον, τὸ μέτρον τοῦ τροπαρίου, ὅπερ διὰ τῆς τοιαύτης μεταβολῆς θὰ ἐλύετο. Ἄλλ' ὑπελείπετο ἄλλη ὁδὸς ἀπλουστερά, ἡ μεταβολὴ τῆς ἑτεροπροσωπίας εἰς ταυτοπροσωπίαν διὰ τῆς διορθώσεως τοῦ «ἐξηφάνισται» εἰς «ἐξοφάνισται». Οὕτως αἴρεται ὁ σολοικισμὸς καὶ τὸ μέτρον καὶ τὸ μέλος τῶν ἁγίων μεταδόλητα, ὡς λέγει.

Ἄλλὰ διέλαθε τὸν σπουδαῖον κίνδυνον καὶ ἡ μεταβολὴ αὕτη προσκόπτει εἰς ἄλλην εὐσεβίαν πολλῶ σπουδαιότεραν τῆς μετρικῆς. Φυγὴν δὲ τῆς φυσικοῦ φράσεως ὁ θάνατος παρίσταται ὡς φυσικὸν φαινόμενον, ἢ δ' ἐξαφάνισις τοῦ πλούτου κτλ. ὡς ἐπακολούθημα τοῦ φαινομένου τούτου, διὰ τῆς προτεινομένης μεταβολῆς ὁ θάνατος προσωποποιεῖται, συµμεταβάλλεται εἰς θεὸν τινὰ ἢ δαίμονα. Ὁ θεὸς οὗτος, ὁ θάνατος, ἐνεργεῖ, ἐνέργειά του δ' εἶναι ἡ ἐξαφάνισις τοῦ πλούτου καὶ τῆς δόξης. Διὰ τῆς ἀπλουστάτης ἐκείνης τροπῆς τοῦ ῥήματος ἐξηφάνισται, ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία μεταφέρει ἡμᾶς εἰς ἄλλον κόσμον θρησκευτικῶν παραστάσεων, εἰς τὴν προσωποποιίαν τῶν φυσικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων τὴν τοσοῦτον μὲν οἰκίαν εἰς τὰς ἀρχαίας ἐθνικὰς θρησκείας, τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ τὸν ἰδιάζοντα χαρακτήρα, ἀλλ' ἀντικειμένην ἀντικρυσ εἰς τὴν χριστιανικὴν. Καὶ ναὶ μὲν εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν δὲν εἶναι ἀλλότριαι τοιαῦται παραστάσεις, ὑπολείμματα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς θρησκείας, τὰ ὁποία δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκριζώσῃ τέλει ὁ χριστιανισμὸς, καὶ διατηρεῖ ἀκόμη ὁ λαὸς τὸν Χάρον, ἰσχυρὰν προσωποποιίαν τοῦ θανάτου, ἀλλ' ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δεσποτικὸς, ὁ συγγραφεὺς τῆς Ἀκριβοῦς ἐκδόσεως τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἦτο δυνατόν νὰ διαπράξῃ τοιοῦτο ἁμάρτημα θεολογικόν. Εἶναι δ' ἀδικώτατον, ζητοῦντες νὰ ἐπανορθώσωμεν παράπτωμα ἐλαφρότατον (διότι ἐπὶ τέλους δὲν εἶναι παρ' ἀρχαίοις ποιηταῖς ἄγνωστος ἢ ἀνακόλουθος χρῆσις τῆς ὀνομαστικῆς τῶν μετοχῶν), νὰ ἐπιρρίπτωμεν ἀνεπιγνώστως τὴν εὐθύνην βαρέος θρησκευτικοῦ ὀλισθήματος εἰς αὐτὸν τὸν δεινὸν ἐξακριβωτὴν τῶν δογμάτων τῆς ὀρθοδόξου πίστεως.